

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw Et Voeding

Oktober 2014 / 5

Zelfoogst-tuin scheidt verbinding
Doorschakelen naar Demeter
'Ik vroeg een koe voor mijn verjaardag'
Meebewegen met de sterren

Dynamisch Perspectief

redactioneel

Schrijven over BD

'Herr, es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß.' Bij het tafeldekken - we eten altijd samen voor de redactievergadering - laat Luc het gedicht *Herbsttag* van Rilke horen. 'Befiehl den letzten Früchten voll zu sein, gib ihnen noch zwei südlichere Tage.' Tijdens het eten praten we over gedichten uit je hoofd leren en opzeggen voor de klas. Het is ouderwets - sluit niet aan bij de belevingswereld van pubers - maar de Franse leraar Pennac beschrijft in zijn boek *Schoolpijn* hoe mooi en waardevol het kan zijn. In de Parijse banlieue laat hij zijn leerlingen gedichten opdragen. Ze krijgen er plezier in en zijn trots als het lukt. En: ze gaan moeite doen om die - aanvankelijk onbegrijpelijke - teksten te doorgronden.

In de vergadering komt een discussie terug die we vaker voeren. 'Het artikel van Jan Saal is te abstract.' 'Het is nu juist eindelijk een artikel met diepgang.' En: 'Schrijven over 'etherisch lichaam' alsof iedereen begrijpt wat dat betekent, dat kán gewoon niet.' 'Ja, maar als je dat iedere keer moet uitleggen, kom je nooit verder.'

Misschien hoeft niet iedereen direct alles te begrijpen?

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

BD-Jong

10 'Ik vroeg een koe voor mijn verjaardag'

Sterrenhemel

12 Meebewegen met planten en planeten

De Nieuwe Akker

24 Zelfoogst-tuin schept verbinding

Maatschap Deinum Ensing Gerritsma Smink

Van één boerderij naar twee en van bio naar Demeter

Oude garde Sierd Deinum en Joke Ensing en nieuwe garde Sytse Gerritsma en Tiertsje Smink voeren samen en toch apart twee melkveebedrijven in Friesland. Van gangbaar naar biologisch en dan naar biologisch-dynamisch. En over hoe je als jong stel zonder boerderij toch kunt gaan boeren.

Tekst: Luc Ambagts, Petra Derksen.

Op een zonnige middag in februari rijden we – Petra Derken van Stichting Demeter en Luc Ambagts van de BD-Vereniging – naar Friesland. De Maatschap Deinum Ensing Gerritsma Smink heeft een Demeterlicentie aangevraagd. Het is één aanvraag, want het is één bedrijf, maar het zijn wel twee afzonderlijke boerderijen. De licentiecommissie heeft gevraagd nog eens te bezien hoe ze dat vanuit bedrijfsindividualiteit vorm willen gaan geven.

Droom

Rijdend over de Mardyk langs de rand van De Fluessen, het grootste meer in Friesland, komen we bij de nieuwe boerderij in Elahuizen. De vier maten wachtten ons al op. Even later zitten we in de ruime keuken, huiselijk als een grote familie, maar de band is een andere. Sytse was vaste melker op de boerderij bij Sierd en Joke in Sondel. Tiertsje, hun buurmeisje, was er ook vaak en hielp Joke met de kinderen. Sytse en Tiertsje vonden elkaar en koesterden hun droom om samen een boerderij te beginnen.

Of Sierd mee wilde kijken naar mogelijkheden om een boerderij te kopen, vroeg Sytze op een dag. Toen het bedrijf in Elahuizen in beeld kwam, werd de vraag concreet of Joke en Sierd de koop vanuit hun bedrijf mogelijk wilden maken. Joke vertelt: "We hadden al een hele

goede relatie. Ons bedrijf liep heel goed. Het was een mooie kans om nog een biologisch bedrijf erbij te maken."

Sierd is een gewillig én gewenst adviseur die de nieuwe generatie vooral haar eigen beslissingen laat nemen. "Sierd is mij altijd tien stappen vooruit", zegt Sytze, waarop Sierd nuchter constateert dat 'de telefoontjes in de loop van de jaren wel veel minder zijn geworden'.

Vorig jaar is de boekhouding gesplitst zodat ook in de financiën duidelijk wordt dat zowel het ene als het andere bedrijf op eigen benen kan staan. Joke benadrukt dat het gaan van zo'n traject meer vraagt dan alleen zakelijke en vaktechnische aangelegenheden. "Samen eten, en het dan over andere dingen hebben dan over het bedrijf, bijvoorbeeld." Door het bewust verzorgen van deze sociale lijn, de aandacht voor elkaar als persoon, loopt de samenwerking goed. "Het is wel prettig dat de bedrijven een eind uit elkaar liggen. Dat je niet de hele tijd ziet wat de ander aan het doen is. Dan heeft ieder zijn eigen plek", voegt Sierd toe.

De ideale koe

Sytse en Tiertsje leiden ons rond langs hun bonte verzameling koeien: zwartbont, roodbont, blaarkop, Montbeliarde. Sytze: "Het systeem is er eerst: hoe kun je zo natuurlijk mogelijk, met minimale kosten, melk produceren. Dan kom je op minimale input van buiten af. Gras is goed-

Foto: Luc Ambagts

Een 'openlucht-potstal' (een draadje op het erf) levert vaste mest

Foto: Frens Schuring

Sierd laat Warmonderhoffers zien wat 'zelfzaaiend grasland' inhoudt

Foto: Fam. Deinum

Koeien eten gras

Hoe zorgt Sierd het jaar rond voor een maximale hoeveelheid gras in het voer voor de koe, zodat het bijvoeren – bijvoorbeeld met luzernebrok – beperkt kan blijven?

- **Stripbegrazing:** Stel steeds een nieuwe strook gras ter beschikking. Tot wel vijf keer per dag wordt de draad verzet. De koeien grazen het gras dan met elkaar snel en kort af. De 'achterdraad' zorgt ervoor dat de koeien niet terug op het reeds afgegraste stuk kunnen. De hergroei kan meteen beginnen.
- **Gevarieerd gras:** Door bij het maaien of beweiden strips over te slaan kunnen grassen tot bloei en zaadvorming komen. Zo zorg je voor natuurlijke herinzaai van grassen en kruiden die bij de grond en bedrijfsvoering passen.

- **Lang gras:** Doorgegroeid gras heeft qua voedingswaarde een gevarieerdere samenstelling dan kort gras. Door de langere groeitijd krijgen ook de wortels de kans sterk te worden. Dat is goed voor de hergroei en voor de draagkracht van de zode.
- **Kalven in het voorjaar:** Als de koe net melk begint te geven is de behoefte aan (eiwit)rijk voer het hoogst. Dat valt dan samen met de uitbundige grasgroei in het voorjaar.
- **Lang buiten:** Door de koeien het gras kort af te laten grazen krijg je veel licht op de bodem. Dat zorgt voor een sterke uitstoeling van het gras. Daardoor krijg je een stevige, dichte zode. De koeien kunnen dan tot laat in het najaar buiten blijven zonder het weiland stuk te trappen.

koop en het is het natuurlijke eten voor koeien. Zo zijn we als vanzelf biologisch geworden." Ze hebben veel geëxperimenteerd om de ideale koe voor hun bedrijf te vinden. Uiteindelijk zijn ze bij het oude Fries-Hollandse ras uitgekomen. "We willen op een natuurlijke manier produceren. Dan is het eigenlijk wel logisch dat je op het ras uitkomt dat hier van nature altijd al was. Robuuste koeien, weerbaar en ze kunnen goed produceren zonder veel krachtvoer." Nu kruist hij zijn koeien in met Fries-Hollandse stieren.

"Uit interesse ben ik de BD-doorschakelcursus gaan doen, samen met Joke. Gesloten kringlopen, dat deden we al. Niet de grond oppeppen met allerlei input van buiten, maar daar op een andere, levende manier naar kijken. Daar ben ik enthousiast voor. Net als voor het ontwikkelen van het bedrijf vanuit de individualiteit. Zet tien boeren op een rij en

Doorschakelen naar

In een brief bij de aanvraag voor de Demeterlicentie beschrijven Sierd, Joke, Sytse en Tiertsje welke omschakelpunten zij zelf zien: om te voldoen aan de Demeter-normen zullen ze meer gebruik gaan maken van vaste mest, biologisch stro en de BD-preparaten. Op basis van de aanvraag gaat Petra Derkzen – coördinator certificering – op bezoek. Met alle vier de maten, loopt ze de bedrijfsgegevens langs. Samen stellen ze vast of de genoemde omschakelpunten volledig zijn en wat de aanpak wordt. De Demeter Licentie Commissie (DLC) leest het verslag van het bezoek om op basis daarvan een besluit te nemen. Discussiepunt is dat het om één aanvraag gaat maar om de ontwikkeling van twee bedrijfsorganismen. Dit leidt tot de vraag hoe elk van de bedrijven als bedrijfsindividualiteit vorm krijgt? Dit wordt uitgewerkt tijdens een tweede bezoek (het bezoek aan beide bedrijven dat Luc en Petra in dit artikel beschrijven). De conclusie is dat de twee bedrijven ieder hun eigen ontwikkeling gaan. Sierd en Sytse zullen ook apart van elkaar aan Collegiale Toetsing deelnemen. Petra ontvangt opnieuw een brief en aanvullende stukken dat de maatschap de omschakelpunten heeft voltooid. De DLC geeft daarop het Demeter Certificaat af.

je hebt tien verschillen." Sytse wijst naar de schuur van de buurman in de verte. Hij wil die graag huren voor het jongvee. Dan kan het bedrijf zich verder ontwikkelen.

Zelfzaaiend grasland

De boerderij van Sierd en Joke ligt ruim twaalf kilometer verderop. We rijden zuidwaarts langs De Fluessen via Balk naar 'De Graasboerderij' in Sondel in de zuidoosthoek van Gaasterland. Sierd en Joke werken daar al ruim 27 jaar. Sierd: "De opkomst van de biologische consumptie heeft ons een mogelijkheid gegeven om meer verantwoord te boeren. Meer met de natuur en koeien bezig zijn, dat voelt goed voor ons! Na een aantal jaren van biologisch boeren, grazen onze koeien nu met een beweidingssysteem, waardoor de koeien ongeveer acht maanden buiten zijn." Hij wijst op de stroken met een andere kleur groen in het weiland. Daar heeft het gras lang door kunnen groeien, zodat het ook in het zaad komt. 'Zelfzaaiend grasland' noemt Sierd dat.

In de laatste jaren is het melkveebedrijf gevarieerder geworden. Joke verwerkt rauwe melk tot yoghurt en kefir voor in de boerderijwinkel. 120 kippen in een mobiel hok zorgen voor eieren. Ze scharrelen in een verplaatsbare ren en worden tegen vossen en buizerds beschermd door twee Pyrenese berghonden. Ze zijn al als pup bij de kippen in de ren gezet, het eerste jaar met een muilkorf.

Lachend laat Sierd zijn 'openlucht-potstal' zien. De omschakeling naar BD daagde hem uit om meer met vaste mest te gaan doen – hij had vooral drijfmest uit hun ligboxenstal – en het inspireerde hem om de koeien een deel van de dag buiten op het erf op stro te laten lopen. Met schrikdraad heeft hij een deel van het erf afgezet en met stro bestrooid. Daar heeft hij de koeien vanuit de stal heen gebracht. "Moet je zien hoe ze het naar hun zin hebben, met hun neus in de frisse wind," roept hij enthousiast. Het begin van een flink pak vaste mest is er al.

We praten over de twee bedrijven en proberen de eigenheid ervan onder woorden te brengen. Bij de boerderij van Sytse en Tiertsje zagen we de stal van de buurman, het hooi uit het natuurgebied, en we hoorden de geschiedenis van het bedrijf zelf: er is iets ver weg, onbereikbaar haast, en dat haal je naar je toe, of je vindt er een weg heen. We komen op de beweging van 'het overbruggen'. Bij Sierd en Joke zien we een hele directe creativiteit. De geïmproviseerde potstal, de mobiele kippenren met honden. Net als het nieuwe bedrijf zijn het voorbeelden van

Foto: Maria van Bortel

Sierd Deinum & Joke Ensing en hun dochter Welmoed

Sondelerleane 5
8565 HG Sondel
0514 603298
www.graasboerderij.nl

47 ha huiskavel
23 ha natuurland
7,5 ha op afstand waarvan 1 ha gerst voor de kippen
melkkoeien, jongvee, mestvee, kippen
boerderijwinkel

Foto: Arminnijn Steenbruggen

Sytse Gerritsma & Tiertsje Smink

Mardyk 6
8581 KG Elahuizen
06 53334628

53 ha weiland
13 ha natuurland
melkkoeien, jongvee, geiten, kippen
huisverkoop van vlees

het creëren van een ruimte waarbinnen iets of iemand anders zijn gang mag gaan. Het is een beweging van een schaal vormen, van inbedden.

Een half jaar later

En nu, hoe is het een half jaar na ons bezoek? De Demeterlicentie hebben ze binnen. Dochter Welmoed is bij Sierd en Joke op het bedrijf komen werken. Sytse en Tiertsje hebben de plannen voor het bijkopen van 22 hectare weiland en het huren van de schuur van de buurman gere-

aliseerd. Maar het grote nieuws daar is de geboorte van hun dochter Djemma. Over vier jaar zullen de twee bedrijven ook juridisch gesplitst worden. Dan is Sytse helemaal zelfstandig boer op een nieuw biologisch-dynamisch bedrijf. Joke: "Dan geven we een heel groot feest. Dan hebben we zoveel van elkaar geleerd en samen zoveel plezier gehad". "Dit is een hele prettige manier om uit elkaar te groeien", laat Sytse dankbaar weten. ☺

BD-Inspiratie- middag in De Kunsthal

Tekst: Wim Goris Foto's: Olav Kaspers

Rotterdam, 18 september 2014. De rechthoekige, doorzichtige Kunsthal van architect Remco Koolhaas (1992) geeft niets prijs. Hier zou je geen organische denkbeelden en inspiraties verwachten. Maar bij de receptie zie ik bekenden en onbekenden, geanimeerd in gesprek. Op de tafel bij de grote zaal liggen stapels van Dynamisch Perspectief en twee specials. "Die moeten vanavond allemaal weg zijn", zegt dagvoorzitter Luc Ambagts. "Geef ze aan je burens, je collega's."

Pieter van der Ree, bijzonder hoogleraar organische architectuur,

vertelt over zijn fascinatie over vruchtbare ideeën en hoe je die omzet in werkelijkheid. Hij nodigt ons uit om de tentoonstelling *Alchemie van het Alledaagse* over het levenswerk van Rudolf Steiner te gaan bekijken met als leidende vraag: 'Wat is het karakter van een plant?'. Wij kunnen ook naar het dak van De Kunsthal waar Jos Willemse de bijenvolken van de Odin-imkerij laat zien.

Ik kies voor de bijen. Op het langwerpige schuine, hoekige dak van Remco Koolhaas staan, tussen enkele jonge fruitboompjes, twee bijenvolken, Neel en Janny. Het gaat niet om het oogsten van honing, maar om *urban beekeeping*, cultuurleven in de stad waar

de bijen boodschappers zijn.

Toch nog even de tentoonstelling over Rudolf Steiner in. Heel compact, heel slim opgezet. Drie heldere thema's: Context, Meta-morfose (via de kunsten) en Praktijk (onderwijs landbouw, enz.). Het 'karakter van de plant' dringt zich moeiteloos op.

Weer terug in de grote zaal geeft Bert van Ruitenbeek een presentatie over trends in

de biodynamische landbouw. Michiel Rietveld vertelt uit zijn jarenlange ervaring als BD-man en zijn omgang met de Landbouw-cursus. In iedere boerenziel leeft de drang om zijn bedrijf beter achter te laten dan hij het aantrof. Dat is de innerlijke *drive* van de pioniers, ook nu.

Luc Ambagts ondervraagt drie boeren en tuinders - Piet van IJzendoorn, Rob van

Paassen en Henk Bunskoek - over hoe zij dat aanpakken. Ze laten zien dat vernieuwing begint met passie, nieuwsgierigheid en doorzettingsvermogen. Tenslotte wisselen de deelnemers in groepjes van vier uit wat hen beweegt en ontmoeten ze elkaar tijdens de borrel. Levendige gesprekken. Alledaagse alchemie die bijdraagt aan de realisatie van vruchtbare ideeën?

Tijdens de Inspiratiemiddag in De Kunsthal is de **Demeter Monitor 2013** gepresenteerd met trends en cijfers uit de biodynamische landbouw en handel. Stichting Demeter heeft het rapport in samenwerking met BD-Vereniging en Warmonderhof gemaakt. De monitor toont stijgende lijnende op alle vlakken: niet alleen voor aantal boeren, aantal hectares en gerealiseerde omzet, maar ook het aantal leden van de BD-Vereniging en het aantal leerlingen van Warmonderhof. De vernieuwing en de eigenheid die vanuit de sector worden gerealiseerd, wekken geleidelijk meer belangstelling. Het hele rapport is te lezen via www.stichtingdemeter.nl.

Schrijf mee over BD

Bij het schrijven voor Dynamisch Perspectief vragen we ons continu af: wat willen we aan bod laten komen en hoe? Wanneer is een artikel geslaagd? Hoe schrijf je over BD? Wat wil je de lezer meegeven en laten ervaren?

De redactie nodigt iedereen die wel eens voor Dynamisch Perspectief schrijft of zou willen schrijven uit voor een schrijfwerkmiddag op 10 januari 2015. We gaan met elkaar eigen werk onderzoeken. Welke (passages uit) artikelen die je hebt geschreven zijn goed gelukt? Waar ligt dat aan? Met elkaar proberen we te ontdekken hoe we artikelen zo kunnen schrijven, dat ze goed en aantrekkelijk zijn voor Dynamisch Perspectief. Heb je interesse, mail dan naar luc@bdvereniging.nl voor meer informatie. Je mag ook alvast een artikel meesturen.

De redactie

Het ideale boerenbedrijf van...

Ravi van Marissing

BD-Jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale boerenbedrijf. Ravi van Marissing (35 jaar) heeft een verlanglijstje voor zijn verjaardag. *Tekst: Ravi van Marissing | Foto: Dick Boschloo*

Als jochie vroeg ik een koe voor mijn verjaardag!

Voor zover als ik me kan herinneren, heb ik altijd boer willen worden. Opgroeiend in het buitengebied genoot ik van de koeien in de wei, de grote hooiwagens die in de zomer voorbij reden en het tot diep in de nacht huilende geluid van de maïshakselaars in het najaar. Kwamen we terug van vakantie, dan rende ik als eerste naar de moestuin om met grote verbazing te zien hoe alles in de periode van afwezigheid was gegroeid.

Geluk had ik dan ook dat mijn moeder in het begin van mijn pubertijd als kaasmaakster op de toen nog onbekende Remeker kaasboerderij aan het werk ging. Reden voor mij om extra snel van school naar huis te fietsen om te kijken of ik op de boerderij nog ergens een helpende hand kon uitsteken.

Op school konden mijn klasgenoten het

maar weinig waarderen dat ik boer wilde worden. Een hele verademing was het dan ook om na mijn middelbare school op het al langer vastgelegde doel Warmonderhof terecht te komen. Een hele klas vol mensen die mest niet vonden stinken, gefascineerd waren door machines en zelfde dromen hadden als ik, was werkelijk een feest. Dat thuisgevoel en die jubelstemming is volgens mij al die jaren van de opleiding gebleven.

Na omzwervingen in Frankrijk met vleesvee en akkerbouw en in Nederland met groenteteelt, ben ik zeven jaar geleden mijn eigen groenteteeltbedrijf begonnen: De Raatakker. Directe afzet op de markt in Utrecht is verreweg het leukste een geeft veel voldoening en waardering voor je producten.

Daar komt bij dat ik een bijzondere liefde heb ontwikkeld voor speciale graanrassen die ik de afgelopen zeven jaar van een hand-

je vol zaad tot vorig jaar anderhalve hectare heb vermeerderd. De wereld van de granen is vele malen groter dan tarwe, rogge, haver en spelt, waarvan de laatste soort erg in de belangstelling staat. Dat er ook soorten als zwarte 4-rijige gerst en naakte haver bestaan, was voor mij werkelijk een openbaring. Mijn droom is dan ook om tal van deze soorten terug te brengen in het landschap en te blijven vermeerderen om ze in stand te houden.

Daarbij wil ik een plek vormen waar mensen uit de stad even op adem kunnen komen en van de natuur kunnen genieten. Om ooit ook nog een paar koeien rond te kunnen laten lopen in combinatie met de akkerbouw ben ik een intensieve zoektocht begonnen naar een nieuwe locatie.

Wie zaait zal oogsten en wie weet wat ik dan voor mijn verjaardag krijg ...🐮

Wil jij ook zo'n column schrijven?
Mail dan naar bdjong@bdvereniging.nl

Meebewegen met de st

De kuubskisten met pompoenen zijn aan de kant gezet in de kapschuur van De Zonnehorst, de BD-boerderij van Henk en Hillie Bunschoek in Punthorst. In het midden van de ruimte zit een deel van de deelnemers op stoelen, opgesteld als een publiek. Dit 'publiek' kijkt naar twaalf andere deelnemers die de bewegingen van de dierenriem in beeld brengen door langzaam in een kring rond de stoelen te lopen met een afbeelding van een sterrenbeeld in de handen. Ik loop met de leeuw. Als we van links, vanuit het oosten, in het zicht van het publiek komen, laten we ons sterrenbeeld stijgen. Voorbij het midden, het zuiden, daalt het sterrenbeeld weer. "De stier komt op." Links, vanuit het oosten, stapt iemand met de stier 'het toneel' op. "Als de stier opkomt, gaat de schorpioen onder", zegt Liesbeth, waarop de schorpioen snel rechts van het publiek naar achter loopt. Vervolgens

Liesbeth Bisterbosch, die jaarlijks de sterren- en planetenkalender maakt, was 19 en 20 september een avond en ochtend te gast bij BD-boerderij De Zonnehorst op uitnodiging van de plaatselijke afdeling van de antroposofische vereniging. Liesbeth nam de dertig deelnemers mee naar de wereld van de sterren en planeten. *Tekst: Ellen Winkel*

komt de tweelingen op, terwijl tegelijkertijd de schutter ondergaat. Voor mij als 'sterrenleek' beginnen de bewegingen te leven.

Seizoensgoden

De namen van de sterrenbeelden stammen uit de Babylonische tijd, vertelt Liesbeth. In die tijd (ca. 2000 tot 500 jaar voor Christus) hadden ze 36 goden - drie in elke maand - die verbonden waren met de tijd van het jaar, met de kwaliteit van het seizoen. De Babyloniërs zagen dat er iedere maand an-

dere sterren in het oosten aan de horizon verschenen. De sterrengroep die in de tweede lentemaand aan de ochtendhemel zichtbaar was, verbonden zij met de stier, de god die groeikracht en vruchtbaarheid bracht. Zo verscheen aan het begin van de herfst de weegschaal aan de ochtendhemel, de god die hielp bij het verdelen van de oogst. In de jachtmaand werd de schutter zichtbaar. "De sterrenbeelden die tegenover elkaar staan, laten steeds tegengestelde kwaliteiten zien. De stier brengt vruchtbaarheid,

sterren in het jaarverloop

de scorpioen laat afsterven. De waterman geeft, de leeuw neemt. Als mens staan we tussen deze polariteiten in. Door ze in de juiste verhouding te brengen, ontwikkelen we ons. Deze eenzijdigheden vullen elkaar aan."

Vallende ster

De wolken zijn gelukkig weggetrokken. Door het stikdonker lopen we naar een open plek en met het hoofd in de nek kijken we naar

de oplichtende puntjes in de duisternis. Hoog aan de hemel is de zomerdriehoek te zien, wijst Liesbeth: de sterren Wega, Deneb en Altair. Als je die herkent, kun je je goed oriënteren. We kijken en wijzen. De zwaan. De dolfijn. Een gevoel van verwondering. In het oosten zien we de sterren die samen een W vormen, Cassiopeia. Dit sterrenbeeld heeft haar naam gekregen van de Oude Grieken. Onder Cassiopeia is het sterrenbeeld van haar dochter Andromeda te zien

en daarnaast Perseus, die volgens de Griekse mythologie met Andromeda trouwde nadat hij haar van een monster had gered.

Terwijl de Babyloniërs de sterrenbeelden vernoemden naar hun seizoensgoden, plaatsten de Grieken mythologische verhalen aan de sterrenhemel over hun goden en halfgoden die zich door hoogmoed, afgunst, liefde, en andere deugden en ondeugden lieten leiden. "Kijk daar eens!", roept iemand. We draaien ons om en seconden lang is een felle lichtstreek te zien. Het is bijzonder indrukwekkend, ik schrik er bijna van. Iedereen is vol verbazing. Een vallende ster? Mogen we een wens doen? Een vuurbol? Een teken 'van boven'? "Of iets wat mensen hebben afgeschoten", zegt Liesbeth nuchter.

Mijn drie sterren

Een deel van de deelnemers slaapt op het erf - in tent, pipowagen, trekkershut en bij

*Door zelf de bewegingen van zon,
maan, planeten en sterren waar te
nemen, ga je levensprocessen en hun
samenhangen beter begrijpen*

Henk en Hillie in huis. We zetten de wekker om half 6 om de ochtendhemel te kunnen zien, maar er hangt een dikke laag mist en we duiken weer snel terug onder de wol. Na een heerlijk ontbijt, volgt een afwisselend programma. We tekenen sterrenbeelden na ("als je de sterren ten opzichte van elkaar getekend hebt, zul je ze volgende keer aan de hemel herkennen") en we lopen nogmaals rond om de bewegingen van de sterrenbeelden in beeld te brengen, nu met de zon erbij, die alle andere beelden onzichtbaar maakt als hij op het toneel verschijnt. Tenslotte, in het zaaltje boven de boerderijwinkel, brengt Liesbeth alles wat we gezien, gehoord en beleefd hebben samen. Liesbeth: "Ik herinner me dat ik als kind de sterren van de gordel van Orion leerde kennen. Het waren 'mijn drie sterren'. Als ik ze zag en herkende, maakte dat me blij. De ene keer zag ik ze door het woonkamerraam, de andere keer vanuit mijn slaapkamer. Toen ik iets ouder was ging ik me pas afvragen waarom ze niet altijd door hetzelfde raam te zien waren. Nog weer ouder wist ik wanneer ik Orion bij welk raam kon verwachten." Die persoonlijke leerweg kun je vergelijken met hoe de mensheid zich ontwikkelt. De verbinding van de menselijke ziel met de sterrenhemel heeft door de eeuwen heen - van de Babyloniërs en de oude Grieken tot in onze tijd - een ontwikkeling doorgemaakt.

Kosmos en landbouw

Tijdens deze bijeenkomst, maar ook ervoor en erna, heb ik Liesbeth van alles gevraagd. De BD-landbouw gaat uit van de samenhang van aarde en kosmos, maar hoe kun je daar

als boer mee werken? Liesbeth vertelt dat de sterrenkundige en wiskundige Elisabeth Vreede (1879-1943), die jarenlang intensief met Rudolf Steiner heeft samengewerkt, de eerste was die vanaf 1929 jaarlijks een sterrenkalender maakte voor BD-boeren. Vreede liet hierin zien hoe de zon zich door het jaar heen langs de dierenriem bewoog, zoals die daadwerkelijk aan de hemel te zien was. Zij adviseerde de boeren enkele dagen voor volle maan te zaaien, een vruchtbaar moment dat de kieming ten goede komt. Vreede schreef erbij dat het de bedoeling van de kalender was, 'dat het mensen opwekt om zelf te gaan waarnemen. Dan namelijk kan een mens zich op directe, levendige wijze met de sterrenhemel verbinden'.

Dit is precies wat ook Liesbeth met haar sterren- en planetenkalender wil bereiken. Maar wat kun je hiermee, in het bijzonder als boer? Liesbeth: "Als je naar de wereld van de sterren kijkt, ervaar je jezelf als het middelpunt van alles om je heen. Je ziet de sterren in eeuwige rust. Het is een heel ander perspectief dan de wereld van alledag. Als je kijkt, zie je de ster niet bewegen. Maar wanneer je regelmatig kijkt, staat hij steeds op een andere plek. Deze waarneming kun je naast je 'herinneringsbeeld' leggen, zodat je kunt begrijpen - voor je kunt zien - hoe de sterren en planeten in verschillende ritmes ten opzichte van elkaar bewegen. Het vraagt om een innerlijke activiteit, die je kunt oefenen. Hiermee ontwikkel je een waarnemingsinstrument. Je zet een stapje vooruit in je eigen ontwikkeling door zelf waar te nemen en vervolgens vanuit je eigen, wakere bewustzijn verbindingen te leggen en

samenhangen te zien."

Zo kun je ook leren om te 'zien' hoe planten groeien. Het helpt je om levensprocessen eigen te maken en samenhangen te zien, oog te krijgen voor levensdynamiek. Het leven beweegt zich steeds tussen polariteiten, die je ook kunt herkennen in de tegenover elkaar staande sterrenbeelden. De ontwikkeling van een plant is een samenspel van groei en rijping, van kalk en kiezel, van de kwaliteiten van onderzonnige en bovenzonnige planeten. "De beste voedingskwaliteit krijg je wanneer een gewas eigenheid kan tonen. Een aardbei die het eigene van de aardbei in zich heeft, het eigene van de streek, het eigene van het bedrijf en het eigene van de tijd van het jaar."

Zaikalender?

Veel mensen associëren BD-landbouw met de zaikalender van Maria Thun, waarin staat aangegeven welke maanstanden - de stand van de maan in de dierenriem - gunstig zijn om wortel-, blad-, bloem- of vruchtgewassen te zaaien. Voor Liesbeth is dit onbegrijpelijk. "Het hoort bij het verleden om tabellen te volgen die je niet zelf kunt begrijpen, dat draagt niets bij aan de ontwikkeling van de landbouw. Hoe kan iets goed zijn voor alleen de wortel? Een plant is toch een organisch geheel? De werking vande zon heeft veel meer invloed op de plantengroei. Probeer maar eens waar te nemen wat dit doet met het gewas. In de Landbouw cursus heeft Steiner een impuls gegeven voor de toekomstige landbouw, die wordt ontwikkeld vanuit een vernieuwde, bewuste omgang met de levende natuur

Meer lezen

De website www.liesbethbisterbosch.org biedt veel informatie over wat er aan de nachtelijke hemel te beleven is. Ook staan er artikelen op over samenhang van kosmos, mens, aarde en landbouw, en discussies over de zaai kalender van Maria Thun (oa geschreven door Manfred Klett). In een interview in DP2002-6 (te lezen via www.bdvereniging.nl) gaat Liesbeth Bisterbosch uitgebreid in op haar bezwaren tegen de zaai kalender, waarop in DP2003-1 drie reacties volgen. In DP2004-4 zet Jan Saal verschillende benaderingen naast elkaar van 'kosmische invloeden op het leven'.

Het citaat van Elisabeth Vreede in dit artikel komt uit een boekje geschreven door Ed Taylor. Hij heeft haar bijzondere levensverhaal op een mooie manier opgetekend. (Uitgeverij Pentagon, 2006, 156 p).

In de kalender *Sterren en Planeten 2015* geeft Liesbeth Bisterbosch speciale aandacht aan Venus, die dit jaar fraaie samenstanden heeft met Jupiter, Mars en Mercurius. Volgens Liesbeth is 2015 een ideaal planetenjaar voor beginnende waarnemers. De kalender is via de boekhandel te koop (€ 17,50).

en de vier seizoenen. Vanuit dit bewustzijn kunnen we de landbouw vormgeven."

Wat zou jij BD-boeren en tuinders willen meegeven, vraag ik ten slotte. Liesbeth: "Kijk naar je gewas. Wat is de invloed van het jaarverloop? Hoe reageert de plant op zijn omgeving, wat zie je aan de plant als het heeft geregend? Reageert die plant anders na het uitbrengen van preparaten?"

Liesbeth heeft voor BD-boeren geen recept om kosmische invloeden op hun bedrijf toe te passen. Door zelf waar te nemen en mee te bewegen met de zon, de maan, de planeten en de sterrenbeelden, ga je levensprocessen en hun samenhangen beter begrijpen. Het werken vanuit dat bewustzijn brengt de landbouw vooruit.

Achteraf laat Liesbeth via de mail weten dat we een echte vuurbol hebben gezien.

Bij de Werkgroep meteoren waren tientallen meldingen en enkele opnames binnen-

gekomen. Liesbeth: "Zo'n lange, dunne had ik nog nooit eerder gezien. Meestal zijn ze rond, kort. We hebben warempel iets heel zeldzams waargenomen!" 🌠

De kracht van

Tekst: Martje Klok, antroposofisch diëtist

De biologisch-dynamische preparaten overwinteren en overzomereren op diverse manieren. Ze worden ingebed in de krachten van de seizoenen. Tijdens het Michaëlsfeest in de herfst worden bijvoorbeeld koehoorns met kiezel opgegraven en tegelijkertijd hoorns met mest in de grond gestopt. De mest, een vruchtbare zomerkwaliteit, overwintert in de aarde. De kiezel, een kristallijne winterkwaliteit, overzomert in de aarde. Zo kunnen de krachten van zomer en winter elkaar doordringen. Wat kan hiervan het belang zijn?

Het ritme waar wij het meest direct mee te maken hebben, is het ritme van slapen en waken. In de nacht ademen wij als het ware ons bewustzijn uit. Het fysiek lichaam en het etherlichaam blijven achter in bed en ons astraallichaam en ik werken van buitenaf hierop in. Ze zorgen daarbij voor herstel van vitaliteit, die tijdens de dag, als de wezensdelen elkaar doordringen, verloren is gegaan. Dit slapen en waken is een dynamisch proces van in- en uitademen, van loslaten en weer samenvoegen, van opbouw en afbraak. Het goede verloop van dit proces staat aan de basis van onze lichamelijke en geestelijke vermogens.

We kunnen er van alles zelf aan doen om deze dynamiek van slapen en waken te ondersteunen. Door bijvoorbeeld regelmatig te

eten en het oude gezegde: 'Eet 's morgens als een keizer, 's middags als een edelman en 's avonds als een bedelman' niet te veronachtzamen.

Rudolf Steiner heeft er dikwijls op gewezen dat het doel van de voeding niet gelegen is in het toedienen van stoffen, maar dat voeding mensen kracht moet geven om in beweging te komen. Ook het ademende ritme van dag en nacht kun je zien als een voortdurende beweging. Met zijn idee van de hoornpreparaten lijkt Rudolf Steiner de mens te willen helpen bij die voortdurende beweging van loslaten en weer samen gaan van de wezensdelen.

Maar hoe verhouden de krachten van het dag-nachtritme zich tot de krachten van het jaarverloop? Wat bij de mens in 24 uur gebeurt, voltrekt zich op aarde in een heel jaar. Ook de aarde heeft een ademhaling, die zich laat zien in de gang van de seizoenen.

In de zomer, als alles groeit en bloeit, is het wakkere deel van de aarde het meest uitgedemd tot ver in de kosmos. In de uitademing worden de planten als het ware mee naar buiten genomen. De aarde zelf slaapt en geeft zich in zaligheid aan de verten over. Ze neemt al dromend, met vreugde de krachten van sterren en planeten in zich op.

Na de zomerzonnewende ademt de aarde weer in en denkt ze wakker na over haar zomerse belevenissen in de kosmos. Rond Kerstmis is de aarde het meest wakker.

het jaarritme

Als mens kun je merken dat je enigszins met deze beweging van de aarde meegaat. In de zomer kan het moeilijker zijn om je te concentreren en staat het heldere denken op een wat lager pitje. Je bent dan liever buiten bezig, in beweging of lekker loom liggend in de zon. Als de dagen korter worden ga je meer naar binnen en doet het je plezier om weer helder wakker in je denken bezig te zijn. Door het eten van seizoensproducten beleef je het jaarverloop al bewuster mee.

Rudolf Steiner vond het belangrijk dat mensen ook de spirituele dimensie van het jaarverloop zouden ontdekken en leren gebruiken voor de eigen ontwikkeling. Als hulp daarbij heeft hij gewezen op de christelijke jaarfeesten. Hij heeft de inhoud van deze jaarfeesten verdiept en de feesten van Sint Jan en Michaël geïntroduceerd. Ze kunnen werken als bakens in het jaar. Maar waarom juist die christelijke jaarfeesten?

Het leren begrijpen van de komst van Christus op aarde en hoe Hij zich met de aarde en de mensheid heeft verbonden is één van de centrale thema's binnen de antroposofie. In de bijbel kun je lezen dat Christus beloofde terug te keren 'op de wolven', waarmee bedoeld werd in een etherische gestalte. Op een vraag aan Rudolf Steiner hoe je tot dit gegeven meer toegang kunt krijgen, gaf hij als antwoord: "Zoek Hem in het jaarverloop". Kennelijk hoort de kracht van de tegenwoor-

dige Christus thuis in de krachten van het jaarverloop.

Wat zou dan de invloed kunnen zijn van de preparaten die allemaal – dus niet alleen de hoornpreparaten – ook de kwaliteiten van het jaarverloop in zich dragen? Brengen ze de vreugde van de dromende zomeraarde en de wijsheid van de wakkere winteraarde op ons over? Brengen ze ons dichterbij de etherische Christus?

De werking van de preparaten nadert hier, lijkt mij, de werking van de sacramenten. Ook in de sacramenten komt in een heel bepaalde stof menselijk handelen en goddelijk handelen samen. Ze hebben een genezende werking, ze vormen om, ze geven mensen moed om op eigen kracht de geestelijke wereld en Christus te zoeken.

Ik realiseer me als consument van Demeter producten dat het werken met de preparaten extra werk betekent, dat het een bijzonder offer is dat de boeren brengen. Ik hoop dat zij zich willen blijven inzetten voor deze, in mijn beleving, priesterlijke taak. ☺

Literatuur:

*Sergej Prokofieff: De kringloop van het jaar als weg tot de etherische Christus,
Uitgeverij Perun Boeken.*

Reageren? Mail martjeklok@hotmail.com

Bedrijfsindividualiteit

Zware kost?

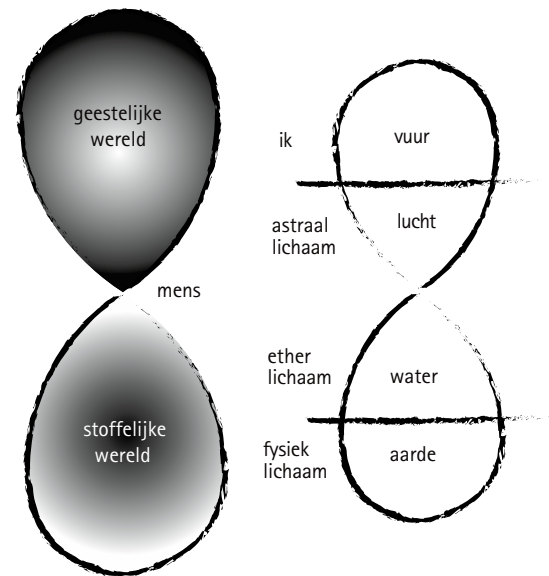
In december 2013 hield Jan Saal de lezing 'Bedrijfsindividualiteit en BD-preparaten' in de reeks studiebijeenkomsten over de bodem. Het verslag hiervan is niet opgenomen in het themanummer *Bodemvruchtbaarheid als vrucht van de landbouw*, dat we naar aanleiding van dit bodemthema hebben gemaakt. In de redactie vonden we het stuk 'te moeilijk', zeker voor de bredere lezersgroep die we bij de Bodemspecial op het oog hadden. Maar een moeilijk artikel is dan misschien voor een deel van de lezers niet te begrijpen, voor andere lezers levert het juist de diepgang op waar ze naar op zoek zijn, klonk ook in de redactie. Zo zei Gineke de Graaf: "Ik heb het nu vier keer gelezen en iedere keer levert het me iets nieuws op. Het is net als met voeding, bedacht ik toen ik het artikel over granen las in DP2014-4 (pag 26): 'Voeding die moeilijker te verteren is, is niet per definitie een last maar kan juist een uitdaging zijn waar de mensheid en het individu zich aan kan ontwikkelen. Daarbij gaat het om de kracht die je moet opbrengen om granen te kunnen verteren en de oefening! Ook aan een tekst waar je moeite voor moet doen, kun je je ontwikkelen.'"

Jan zegt hier zelf over: "Ik stel het denken centraal. Door denkbeelden praktisch te maken - denkgereedschap te ontwikkelen - ga je de werkelijkheid beter begrijpen. Die benadering wordt onvoldoende gehanteerd in de BD. Is dat abstract? Als een boer zijn bedrijf als een organisme beschouwt en zich bezig houdt met het neerzetten en verzorgen van organen, dan vind ik dat concreet. Het is natuurlijk een heel andere benadering dan een boer die bezig is met hoeveel stikstof hij aan de bodem moet toevoegen. Stikstof, is dat dan niet abstract?"

Jan wijst erop, dat dit artikel is in eerste instantie bedoeld voor mensen die de Landbouwcursus bestudeerd hebben, of na kunnen slaan. Voor mensen die deze niet in hun bezit hebben, is een bewerkte versie te vinden op www.warmonderhof.nl onder 'Visie en BD'.

'Het gezichtspunt dat de landbouwindividualiteit, de composthoop en de preparaten eigenlijk geestelijke wezens zijn die we als mens helpen vormen, maakt mij erg enthousiast. Het verdiept mijn beeld van het mens zijn', zegt Jan Saal. Door steeds over Steiner's Landbouwcursus te vertellen en te schrijven, ziet hij nieuwe verbanden. De schema's zijn een hulpmiddel om je er een voorstelling van te kunnen maken. *Tekst: Jan JC Saal Figuren: Jan*

JC Saal en Gerda Peters

Schema 1. De mens tussen hemel en aarde, schematisch weergegeven

iteit en BD-preparaten

'Verwezenlijken' en 'verwerkelijken' zijn twee begrippen die we doorgaans door elkaar heen gebruiken. Voor veel mensen betekenen ze ongeveer hetzelfde. Aan de hand echter van de antroposofie en het antroposofisch mensbeeld kunnen we zien dat ze eigenlijk een polariteit aanduiden. Verwezenlijken gaat over processen die iets geestelijks tot iets aards maken (bijvoorbeeld vanuit een idee een kunstwerk creëren), terwijl bij verwezenlijken vanuit iets aards iets geestelijks ontstaat (bijvoorbeeld via bodemonderzoek inzicht

krijgen in de levensprocessen die zich daar afspelen). Immers de aarde ervaren we in de werkelijkheid, terwijl we van Rudolf Steiner kunnen leren dat al het geestelijke uit wezens bestaat.

In schema 1 worden de verhoudingen aangegeven, waarin de mens tussen hemel en aarde is geplaatst. Rudolf Steiner stelt dan dat de mens het kleinste beeld is van het geheel. Willen we het geheel begrijpen, dan moeten we dus verder op de mens ingaan. Daarom tekenen we het schematische beeld

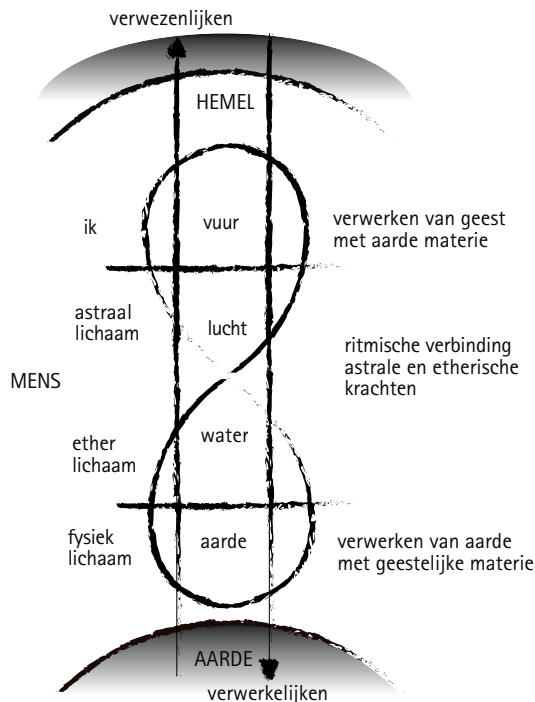
opnieuw, zodanig dat zichtbaar wordt dat de mens zelfstandig geworden is tussen hemel en aarde en ten opzichte daarvan vrij kan bewegen (zie schema 2).

In de mens kunnen we drie gebieden herkennen, het zogenaamde drieledige mensbeeld (zie schema 3):

1. Het zenuw-zintuigstelsel, met de kern daarvan in het hoofdgebied. Dit stelsel bestaat uit aardse stof en maakt het mogelijk om geestelijke zaken te verwerken.
2. Het ritmische tussengebied, waardoor het mogelijk is dat de twee polen bij elkaar blijven en elkaar voeden.
3. Het stofwisseling-ledematen stelsel, met de kern daarvan in het buikgebied, dat uit geestelijke stof bestaat en in staat is om aardse stoffen te verwerken. (Dit is beschreven in voordracht 8 van de Landbouwcursus.)

Vanuit dit beeld kunnen we de begrippen 'verwezenlijken' en 'verwerkelijken' benaderen. Verwezenlijken begint met een geestelijke impuls (het idee voor een kunstwerk), die in eerste instantie door het zenuw-zintuigstelsel wordt opgenomen en dan via ritmische processen doorgegeven aan het stofwisselings-ledematenstelsel (handen), waarna het mogelijk is om tot verwerkelijking (schilderij) te komen.

Bij verwezenlijken gaat het precies andersom. Wij noemen dit proces meestal een waarnemings-leerproces of een onderzoeks-leerproces. Dit begint met iets aards, bijvoorbeeld

Schema 2. De mens beweegt zich zelfstandig en vrij tussen hemel en aarde

proefvelden met gras, met klaver en met gras-klaver. Vanuit de waarneming worden aardse zaken opgenomen in het stofwisselings-ledenmaten stelsel (door het maken van een onderzoeksrapport). Via het ritmisch stelsel (door te beoordelen wat belangrijk is en gesprek hierover met anderen) worden die zaken innerlijk verwerkt en via het denken komen we uiteindelijk tot inzicht. Wanneer we zelf tot inzicht komen (het begrip van het belang van een goede koolstof-stikstof-verhouding in de bodem), voegen we tegelijk iets wezenlijks toe aan de geestelijke wereld. Uit de bovenstaande beschrijving kunnen we concluderen dat de drie levende stelsels noodzakelijk zijn om deze beide processen

mogelijk te maken. Tegelijk kunnen we zien dat die drie stelsels rusten op vier gebieden, waarbij het ritmische stelsel twee gebieden nodig heeft, namelijk het etherische en het astrale gebied.

1. Stoffelijk gebied – drager van de geest – zenuw-zintuigstelsel
2. Astraal/etherisch gebied – verbinding van stelsels – ritmisch stelsel
3. Geestelijk gebied – bestuurder/bewerker van de stoffelijkheid – stofwisselings-ledenmatenstelsel

Zo kunnen we inzien dat de mens het beeld van het geheel is en als je hem ondersteboven bekijkt komen we precies op het punt, waar Rudolf Steiner zegt dat je een bedrijfs-

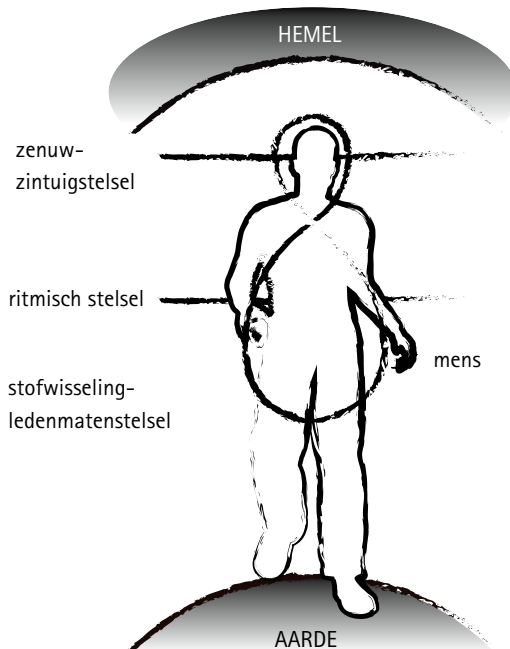
individualiteit je zo moet voorstellen, dat hij met zijn hoofd in de grond zit en met zijn buik boven de grond.

In schema 4 heb ik dit omgekeerde beeld getekend. Zo moeten we ons dus ongeveer een bedrijfsindividualiteit voorstellen. Hiermee kunnen een aantal uitspraken uit de Landbouw cursus ineens duidelijk worden.

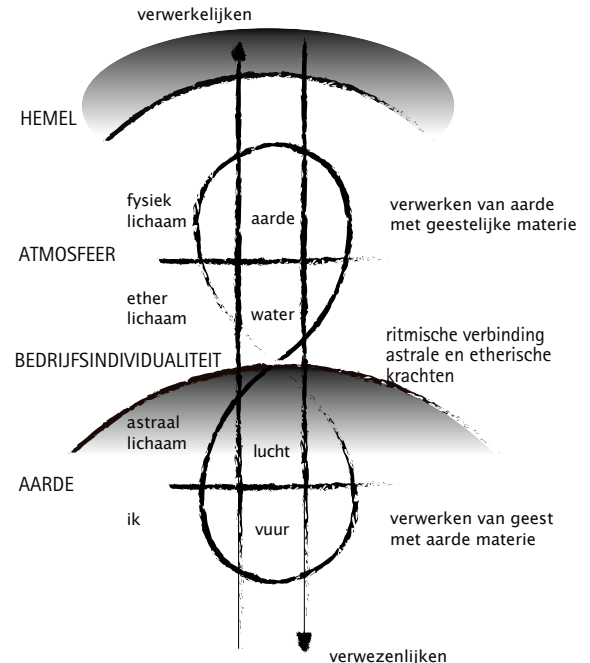
Bijvoorbeeld:

- *In een landbouwbedrijf lopen we dus eigenlijk in de buik van de bedrijfsindividualiteit rond, en ook de planten groeien in de buik van dat bedrijf. Wij hebben dus werkelijk met een individualiteit te maken die op zijn kop staat, en die wij ook alleen juist*

Schema 3. Driedelig mensbeeld

Schema 4. De bedrijfsindividualiteit als omgekeerde mens

zien als we hem zo bekijken alsof hij op zijn kop staat, ook ten opzichte van de mens. (...) Daartegenover werkt alles wat in het inwendige van de aarde, onder het aardoppervlak gebeurt, op dezelfde manier op de totale plantengroei in als ons hoofd op ons organisme werkt. (voordracht 2, pag 33)

- *Wanneer u het dier kantelt en zo opricht dat het zijn kop in de aarde steekt en zijn achterlijf naar boven steekt, krijgt u dezelfde situatie waarin zich, maar dan onzichtbaar, de agrarische individualiteit bevindt (voordracht 2, pag 50)*
- *Dat is de taak waar we voor staan, dat we het plantenleven zo leren zien dat iedere plantesoort als een onderdeel verschijnt van een de hele plantenwereld omvattend organisme, zoals ook bij de mens ieder afzonderlijk orgaan duidelijk een onderdeel is van zijn totale organisme (voordracht 3, pag 68).*
- *In de juiste verdeling van bos, boomgaarden, struikpartijen en beemden met een bepaalde natuurlijke paddestoelcultuur ligt zozeer het wezen van een voorspoedige landbouw dat we daarmee werkelijk meer bereiken, zelfs al zouden we het nuttig oppervlak van de landbouwgrond iets moeten verkleinen (voordracht 7, pag 179).*

Dan wordt de functie van de compost-preparaten ook duidelijk, als organen in de mesthoop. In groter verband zegt Rudolf Steiner, dat je nooit een plant of een dier op zich kan nemen, omdat ze (orgaan)werking hebben in het grotere geheel.

Maar ook iets geheel nieuws wordt zichtbaar: wanneer je de vier kwaliteiten aarde, water,

lucht en warmte bij elkaar brengt op de juiste manier, dan kan er een wezen ontstaan. Een wezen, zoals de bedrijfsindividualiteit, dat werkzaam kan zijn op aarde. Mensen kunnen wezens scheppen, door op de juiste wijze de vier elementen samen te voegen, maar dan wel uit het leven genomen en in het leven ingezet.

Voor de preparaten betekent dat:

1. Je neemt een bepaalde stof met een bepaalde kwaliteit
2. Je neemt dat uit het plantenleven
3. Je omhult dat met een vlies, dat orgaan-kwaliteit heeft in het dierenleven
4. Je brengt die combinatie in een bepaalde sfeer, zodat een wezen zich er mee kan verbinden (Christuswezen)

Dan heb je een geestelijk wezentje geschapen met bepaalde kwaliteiten, die uitgestraald kunnen worden in het buikgebied van de bedrijfsindividualiteit.

De spuitpreparaten worden direct uitgebracht in het buikgebied. Dat wil zeggen dat we als mens het 'uitstralen' zelf ter hand nemen. Het verspuiten zou je een aardse manier van uitstralen kunnen noemen. Bij de compost-preparaten wordt eerst een compostwezen gebouwd, dat later zelf wordt uitgebracht (uitgestraald) in het buikgebied van de bedrijfsindividualiteit. Eenmaal uitgebracht, dan kunnen deze wezens als een soort elementair-wezens meewerken aan de werkelijkering van het leven in planten en dieren en via hen als voeding ook in de mens. We kunnen ook begrijpen dat compost en mest moeten verteren, omdat het astrale en het ik van afbraak leven, terwijl het fysieke en

het etherische van opbouw leven.

Vanuit de lucht kan een ritmische beweging ontstaan, inademing en uitademing. Dit kan de stikstof zijn, die via de vlinderbloemigen o.a. wordt ingeademd of de zuurstof die de bodem ingezogen wordt. Maar ook dat er structuur kan ontstaan in de kleine laag teelaarde. De vaste aarde wordt hier lossier. Ritme ontstaat ook in de sapstromen van planten en dieren, zoals het bloed in de mens.

Misschien gaan al deze verwantschappen wat snel, maar naar mijn overtuiging is dit beeld de sleutel tot het begrijpen van de Landbouw cursus. ☺

Samen de Landbouw cursus lezen

Michiel Rietveld gaat de Landbouw cursus in 8 avonden bespreken. De cursus is opgezet voor boeren en tuinders, maar geïnteresseerden uit de bedrijfsomgeving zijn ook welkom. Twee groepen gaan van start: 13 oktober op Warmonderhof in Dronten en 14 oktober bij Veld en Beek in Doorwerth. Instappen bij de 2de bijeenkomst is mogelijk. Info: www.kraaybeekerhof.nl

Лимец oogsten in Bulgarije

Wim Goris was deze zomer in Bulgarije voor een cursus Bulgarse taal en cultuur aan de Universiteit van Veliko Tarnovo. Als zijn Bulgarse vrienden - die hij eerder heeft ontmoet via het dansen van paneuritmie in de Bulgarse bergen - hem vragen te helpen met de oogst van 'limetz', maakt hij kennis met een bijzonder graanras. *Tekst: Wim Goris Foto's: Wim Goris en Initiative Urgetreide*

"Ga je zaterdag mee om *limetz* te oogsten?", had Mariya me gevraagd. De Witte Broederschap heeft vier veldjes rondom de historische stad Veliko Tarnovo, ieder ongeveer een *decare* (1.000 m²) groot. Door zware regenval is de *limetz* op één veldje platgeslagen, er zit veel onkruid tussen en daarom moet er met de hand worden geoogst. Wij zijn met een man of twaalf, tot mijn vreugde herken ik Stefka, Sofia, Daniela, Dancho en Bilyana.

Ik heb al een aantal keren met hen kennis gemaakt bij bijeenkomsten van de Witte Broederschap in het Rila-gebergte. Daar komen

leden van deze spirituele beweging en andere geïnteresseerden (zoals ik) bijeen voor het dansen van Paneuritmie. De Witte Broederschap is gesticht door Peter Deunov (1864-1944), een Bulgarse spirituele

leraar die vaak 'Meester' of *Beinsa Dono* genoemd wordt. De leer is verwant aan en min of meer gelijktijdig ontstaan met de antroposofie (zie kader).

Wij zeggen een spreuk en bidden het Onze Vader. Dan krijgen wij plastic emmers uitgereikt. Wij moeten de aren een voor een van

de halm afbreken en in de emmer doen. De afdeling Veliko Tarnovo heeft vorig jaar een pelmolentje gekocht. De oogst wordt uiteindelijk onder de gemeenschap verdeeld. Nee, er zijn geen specifieke aanwijzingen van de 'Meester' - de mensen kiezen *limetz* op goed gevoel en omdat men de zuiverheid van tarwe niet meer vertrouwt.

Ik probeer te ontdekken wat *limetz* nu eigenlijk is. Een heel oude graansoort, meer dan 6000 jaar oud, het graan dat Jezus in Israël moet hebben gegeten, hoor ik. De graankorrels zijn ongelijk, soms hard, soms zacht. "De Duitsers noemen het *dinkel*", probeert Bilyana, "maar onze Bulgaarse *limetz* heeft een kleinere korrel, meer de oorspronkelijke soort." Het kan niet spontaan kruisen met andere tarwesorten, en kan dus niet worden besmet met ggo-graen. Dat vind ze een belangrijk kenmerk.

Het zegt mij nog niets, ik houd het maar bij Israël en ga door met oogsten. De korrels groeien tegenover elkaar aan de aar, het aantal korrels per aar verschilt enorm: soms maar vier, veel meer dan dertig halen we niet. Ik probeer me voor te stellen hoe *limetz* met 60 of zelfs 100 korrels in een aar er uit ziet, zoals in de bijbel is beschreven in Mattheus 13:8 (de gelijkenis van de zaaier).

Het is ongeveer 30 graden, de lucht is blauw, een koppel ooievaars vliegt in het rond en kleppert dat het een lieve lust is. Tijd voor de lunch, op de grond. Van links en rechts krijg ik stukken brood en taart (van de oogst van vorig jaar) om zelf te proeven. Het komt inderdaad wat ruw over, een beetje notig van smaak, wel lekker. Een grote watermeloen wordt in stukken gesneden en verdeeld. Als

hij op is, ligt er nog een klaar. Er staat een grote waterfles, want het is belangrijk om veel te blijven drinken.

"*Limetz* is ook het meest voedzame graan voor de vastenperiode", zegt Daniela, "omdat je dagelijks maar 150 gram graan mag eten." In de middag merk ik dat de aren in stukken breken als ik ze beetpak. Ik moet mijn hand er onder houden, anders vallen de korrels zo op de grond. "Dat komt door de hitte", zegt Dancho. "Er stijgt geen vocht meer door de halm naar boven, de aar breekt in je hand in

Witte Broederschap

De Witte Broederschap is in 1900 gesticht door de Bulgaar Peter Deunov (1864-1944). Het is een spirituele beweging uit de school van het etherisch christendom. Deunov was naast spiritueel leraar ook musicus. Hij componeerde vele mystieke liederen en ontwikkelde de paneuritmie, een sacrale dans, waarin de geestelijke ontwikkeling van de mens tot uitdrukking wordt gebracht door middel van een serie bewegingen op verschillende melodieën. Paneuritmie wordt in paren in een kring gedanst, vroeg in de ochtend, tussen maart en september. Elk jaar in augustus trekken honderden mensen uit Bulgarije en andere landen naar het Rila-gebergte waar in de zomer de paneuritmie hoog in de bergen wordt gedanst door enorme cirkels van mensen. De paneuritmie van Deunov en de antroposofische euritmie hebben zich onafhankelijk van elkaar ontwikkeld.

stukken." Tegen zessen voel ik de vermoeidheid opkomen. Gelukkig geldt dat ook voor de rest van de ploeg.

Terug in Veliko Tarnovo, onder bereik van internet, weet ik het zo te vinden. *Dinkel* is spelt, het graan dat tegenwoordig zo modieus veel wordt verkocht in natuurwinkels, het nieuwe 'goud' van alle bakkers. Twee weken later, weer terug in Nederland, schrijf ik dit artikel. Op internet zie ik dat *Limetz* (Лимец) soms vertaald wordt als spelt, soms als Einkorn, een ouder ras waaruit spelt en tarwe zijn ontstaan. En ja hoor, ik herken het meteen, met die lange scherpe baarden waaraan je je vingers kunt openhalen! Het was dus Einkorn (Eenkoren, *Triticum monococcum*), op dat veldje bij Veliko Tarnovo.

Het verhaal krijgt nog een staartje. Als redacteur Ellen Winkel het leest, vertelt ze dat eenkoren al in de dertiger jaren op Loverendale werd verbouwd ten behoeve van de graanveredeling. Steiner had namelijk gezegd, dat eenkoren belangrijk zou zijn als voedsel voor de toekomst. Zij verwijst mij ook naar graankenner Peer Schilperoord in Zwitserland. Van hem hoor ik dat Dorian Schmidt een artikel in *Lebendige Erde* schreef, waarin hij vormkrachten van rogge, tarwe en eenkoren vergelijkt. Dorian blijkt zeer onder de indruk van de intensieve relatie van eenkoren met zonlicht en hoe dat in het lichaam werkt. 'Die fijne en fijnste werkingen wil je niet meer missen, als je ze eenmaal intensief hebt beleefd', schrijft Dorian.

Wat een grappige manier om met zo'n bijzonder graan kennis te maken! ☺

De Nieuwe Akker

Gezamenlijke zelfoogst-tuin scheidt vertrouwen en verbinding

Zelf groenten oogsten van biologisch-dynamische kwaliteit. Dat blijken veel mensen in Haarlem te willen. De Nieuwe Akker nam het initiatief voor twee zelfoogst-tuinderijen en binnen twee jaar was er een wachtlijst. Wat beleven de deelnemers aan deze samenwerking?

Tekst en foto's: Ilse Beurskens-van den Bosch, natuurvoedingskundige

In 2011 richtte 'De Nieuwe Akker' zelfoogst-tuinderij 'Moestuin Leyduin' op in Vogelenzang en een jaar later 'Stadstuinderij WTG' (Westelijk Tuinbouw Gebied) aan de rand van Haarlem. Je kunt je verbinden met een tuin door deelnemer te worden. Je betaalt aan het begin van het jaar een bedrag, afhankelijk van hoeveel oogstaandelen je kiest. Dan kun je een seizoen lang meedoen met oogsten. Je kunt kiezen voor één of meerdere oogstaandelen. Eén oogstaandeel geeft je de mogelijkheid om drie à vier

< *Art oogst wortels samen met zijn kinderen Floor en Stein. Van het loof weet zijn vrouw Saskia een lekkere pesto te maken. Haar recept is een variant op een wortelloofpesto op biobudget.nl, samengesteld door chef-kok Femke van den Heuvel.*

Wortelloofpesto

loof van 1 bos wortelen
2 tenen knoflook
een handje noten
½ à 1 citroen
50 gram pecorino
olijfolie, 1e persing

Citroen raspen op een fijne rasp. Rasp alleen de gele schil, het witte velletje eronder is erg bitter. Wortelloof en knoflook zeer fijn hakken. Noten malen in een raspmolen of ook zeer fijn hakken. Pecorino raspen op een fijne rasp. Alle ingrediënten mengen. Voeg zoveel olijfolie toe tot je een smeùige massa hebt. Je kunt ook alle ingrediënten pureren in een blender.

porties groenten per week te oogsten. Er kan bijna dagelijks worden meegewerkt op de akker, maar het is niet verplicht. Op deze manier dragen de deelnemers samen met de boer verantwoordelijkheid voor de tuin. Omdat het geld vooraf wordt betaald, kan de tuinder starten met de aankoop van zaad- en plantgoed, het betalen van de pacht en is zijn afzet verzekerd. Aan de twee tuinderijen hebben zich in totaal ruim 500 huishoudens verbou-

den met meer dan 600 oogstaandelen. Dat is het maximale. Op beide tuinderijen is er een wachtlijst. Hoe is dit initiatief tot stand gekomen?

Eigen initiatief

Martha van der Most en Marlies Pierrot, de twee initiatiefnemers van De Nieuwe Akker, hebben elkaar leren kennen bij een lezing van Jan Diek van Mansvelt. Hij sprak over landbouw en voeding in het Antroposofisch Informatiecentrum in Haarlem. Bevlogen vertelde hij over het probleem van het bezit van de biologisch-dynamische landbouwgrond en het overnemen daarvan. Er moest iets gebeuren. Hij sprak het publiek aan tot eigen initiatief. Martha en Marlies voelden zich beiden aangesproken. Dit was in 2008. In 2009 hadden ze een tuinder gevonden: Erik de Keulenaar, die het initiatief verder mee heeft vormgegeven. In 2011 hadden ze een stuk land. Een mooi stuk land, prachtig gelegen in het duinlandschap van Vogelenzang. De eerste tuin was een feit.

Marlies: "Wat mij zo verwonderde is dat er meteen al mensen waren, best veel, die een oogstaandeel betaalden terwijl er nog niets was. Wat een vertrouwen! Het eerste jaar was een echt pioniersjaar. Veel oogst ging op aan reën. Dus eerst maar voor een goede omheining zorgen. Uiteindelijk konden mensen uien en aardappels oogsten. We lieten de mensen de keuze: je kon je geld terug krijgen of het bedrag laten staan voor volgend jaar. Bijna iedereen liet het staan. Sommigen maakten er een schenking van en betaalden nog een keer. Dat vond ik ontroerend. Ja, er waren heel snel voldoende deelnemers."

Geestelijke warmte

Eind juni bezoek ik beide tuinderijen. Bij de ingang van 'Moestuin Leyduin' staat een sfeervolle tafel waarop de te oogsten producten liggen uitgestald. Op een bord er naast staat hoeveel je van elke groente kan oogsten. Ik loop een poort door en kom in een wereld vol kleur en gezelligheid. Mensen oogsten, kletsen en werken in een weelderige moestuin. Ik blijf even staan omdat ik word overweldigd door wat ik zie.

Martha ontvangt mij gastvrij en na een heerlijk kopje tuinthee spreek ik met Hetty: "Vanaf het begin ben ik deelnemer en enthousiast vrijwilliger. Ik las een advertentie in het blad van 'Noord-Hollands Landschap'. Mijn hart ging open. Dit is aan mij besteed, dacht ik. Het is een al langere tijd sluimerende wens: het samen delen van een moestuin. Niet iedereen z'n eigen lapje grond, maar samen werken aan ons eten. Niet die truttigheid en strenge regels zoals op een volkstuintuin. Er gebeurt hier iets wanneer je de poort binnen stapt. Er is hier geestelijk warmte. Je kunt hier zijn wie je bent." Een roodborstje op tafel komt heel dichtbij en lijkt mee te luisteren. "Over het dynamische stuk kan ik nog veel leren. Ik volg daarin de anderen. Zo hebben we laatst koehoorns opgegraven. Het is me nog niet eigen, maar de symboliek vind ik mooi."

Paradijs

Kirsten oogst bloemen terwijl haar kinderen rond kijken. Morris van vier houdt een bos wortelen in zijn hand. "Het is zo leuk, zo superleuk! Morris helpt graag mee, Boaz is nog iets te klein. Morris komt vriendjes van school tegen. Zo gezellig! De mensen die

hier werken zijn begaan met wat ze doen. Ze hebben kleine gesprekjes met mijn kinderen. Daar geniet ik van. Ze leren heel veel. Deze aardbei is rijp, maar die kun je beter nog even laten hangen. Die is voor iemand die morgen of overmorgen komt. En ja straks komen de spruitjes. Die we hier oogsten vinden ze natuurlijk lekker."

"Je ziet de beweging in de seizoenen. Vorig jaar aan het eind van het seizoen kon je alleen nog boerenkool oogsten. Natuurlijk kom ik dan ook naar de tuin. Niet omdat ik ervoor betaald heb, maar die boerenkool is voedsel en staat daar voor ons. Die kun je toch niet zo maar verloren laten gaan?!" zegt Kirsten gedreven.

Dan ontmoet ik Iša. Hij vertelt mij dat hij altijd een opleiding aan de Warmonderhof had willen doen. Het is er niet van gekomen. Zijn zoon zit daar nu en zijn dochter is al klaar en werkt op een biologisch-dynamische boerderij in Zuid-Duitsland. Iša: "Toen ik de aankondiging zag van deze tuin, ben ik meteen ingehaakt. Dit is mijn kans, dacht ik. Ik pak het met beide handen aan. Ik ben heel fanatiek en werk elke zaterdag en donderdag avond. Dit is het grootste pergola-systeem in Nederland. Wij experimenteren met een andere economie. Wat wij hier hebben is gebaseerd op vertrouwen. Een wederzijds vertrouwen tussen boer en deelnemers. En dat vertrouwen is hier erg groot. Dat voel je en dat zie je. De bloementuin is geheel door vrijwilligers opgezet. Het is prachtig! Want het is vol overgave gedaan. Onze poort staat open voor wandelaars. Wanneer mensen voor het eerst hier binnen lopen, denken ze: Wat is dit? Het paradijs?"

Desiree heeft vandaag schuurdienst. Dit betekent dat zij vandaag gastvrouw is en vragen beantwoordt over de oogst van vandaag. Desiree: "Het is een fijne taak. Je geeft mensen wat praktische tips hoe je kunt oogsten of hoe je de groenten kunt klaarmaken. Ik zie mensen vertrekken met een tas vol verse groenten en een grote glimlach. Je raakt hier betoverd."

"Drie jaar geleden vroeg mijn partner wat ik voor mijn verjaardag zou willen. Ik zei: ik zou een moestuin willen, maar met alle mensen samen. Hij zocht op internet en zei: het is er gewoon! Ik zei: Het is er gewoon! We waren vol verwondering. Ik ben hier elke zaterdag. Het is een fantastisch begin van het weekend. Martha en Marlies hebben zo veel geïnvesteerd, daar plukken wij nu allemaal de vruchten van."

Gun jezelf rust

De andere tuin, Stadstuinderij WTG, ligt tussen weiland en een woonwijk. Bij de ingang staat ook een gezellige kraam met de te oogsten groenten, waartussen een inspirerende spreuk: 'Als je op tijd komt, gun je jezelf ruimte en rust om te oogsten.' Ik word enthousiast ontvangen door Joke die hier vandaag schuurdienst heeft. Joke: "Oogsten doe je niet in tien minuten. Daar ben je minstens een half uur of drie kwartier mee bezig en dan moet je thuis ook nog de kapucijners doppen. Om deze rede vallen mensen wel eens af. Ze hebben er niet de tijd voor. Maar dat zijn er enkelen. De meesten zijn hartstikke blij om hier hun groenten te kunnen halen. Het is een uitje en een hele belevenis. Zelf vind ik het ideaal: eerst had ik een eigen moestuin, maar dat werkte voor mij niet. Dat

vond ik een te grote druk. Dan moest ik erheen omdat er van alles moest gebeuren. Nu betaal ik de tuinder die de grootste verantwoording draagt en ik kan komen tuinieren wanneer ik daar zin in heb."

Op de akker tref ik Art en zijn twee kinderen: Floor, acht jaar, en Stein van vier. Zij wonen hier vlak achter. Meewerken is niet aan Art besteed, maar hij is erg enthousiast over het oogsten. Art: "Je loopt hier even naar toe: zo'n half uurtje, een uurtje ben je bezig en dan ben je helemaal ontspannen. Net alsof je op vakantie bent geweest." Floor en Stein oogsten wortelen en sla. Art: "Floor lustte eerst geen sla. Nu lust ze er wel pap van." Art lacht: "Gelukkig maar, want met drie oogstaandelen hebben we soms wel zes kroppen. Mijn vrouw is erg creatief met eten. Ze maakt pesto van het loof van de wortelen

Derde locatie: zelfoogst kas

Sinds mei van 2014 heeft de De Nieuwe Akker er ook een stuk van een kassencomplex gehuurd op het terrein van de voormalige Haarlemse Kweektuin. Zo'n honderddeelnemers uit de buurt helpen mee en oogsten de eerste tomaten, komkommers, basilicum en sla. De bedoeling is dat de nieuw aangetrokken tuinder er volgend jaar ook aanvullend kas-producten voor de ander tuinderijen teelt en die kan uitwisselen met de vollegrondsgroente van Leyduin en Stadstuinderij.

of ook wel van venkelloof. Dat doet ze met knoflook, olijfolie, pecorino, geraspte citroenschil en noten. Erg lekker." Ik zie dat het idee inspirerend werkt want twee dames pakken lachend het wortelloof weer terug wat ze eerder hebben weggelegd.

Dankbaarheid

Martha is met mij mee gefietst en als laatste spreek ik nog eens met beide initiatiefnemers. "Wat een fantastisch mooie plekken!", zeg ik enthousiast. "Daar kunnen jullie trots op zijn."

"Ja", zegt Martha voorzichtig en dan zegt ze stralend. "Ik ben er heel blij mee. Het gaat om vertrouwen en verbinden. En het werkt." Marlies: "Het begon met de oproep van Jan Diek. Hij riep op tot initiatief om te zorgen dat grond niet het pensioen van een boer hoeft te zijn. Dit is het resultaat", en ze maakt een wijds gebaar. De grond is van iedereen. Ik realiseer mij dat dat voelbaar is. Wanneer mensen een binding met de grond kunnen aangaan, doet dat iets met de sfeer.

Martha onderstreept dit nog eens met een voorbeeld: "Vorige week hadden we feest op Moestuyn Leyduin. We hebben gevierd dat het beregeningssysteem af is. Het is helemaal door vrijwilligers uitgedacht en gemaakt. De houten omhulling van de bijenkast ook. Het is zo mooi geworden. Het was zo'n mooi feest: lekkere hapjes, goede sapjes in glazen, een imker die vertelt en kinderen die aandachtig luisteren en hun vinger opsteken om een vraag te stellen. Het is als een droom." Na een korte stilte zegt ze. "Trots is niet het juiste woord. Dankbaar ben ik. Deze plek nodigt uit tot dankbaarheid." ☺

Dynamisch Perspectief

Ingezonden brief

Geef bokjes, stiertjes en haantjes een goed leven

Op 20 juni 2014 waren mijn man Hagen Jonker en ik te gast op het Carniforum te Leeuwarden. Mijn man als belangstellende en ik als bestuurslid van de Partij voor de Dieren afdeling Fryslân. De bijeenkomst vond plaats in het Provinciehuis te Leeuwarden en was ook georganiseerd door de Provincie Friesland.

Dit in het kader van duurzaamheid en bewustwording. Door de diverse voordrachten die daar gehouden werden ben ik tot de ontdekking gekomen dat er met mannelijke landbouwhuisdieren verschrikkelijke dingen gebeuren. 150 tot 250 duizend jonge bokjes verdwijnen per jaar in de shredder.

De omstandigheden waaronder dit gebeurt zijn te gruwelijk voor woorden. Vanwege de toenemende vraag naar geitenmelk, geitenkaas en geitenkwark wordt dit een steeds groter probleem, evenals de jonge stiertjes. Op de leeftijd

van enkele dagen worden zij in de veewagen gedreven en daar door de dierenarts doodgespoten en vervolgens bij de Rendac in Burgum verbrand. Alleen stierkalveren van vleesvee gaan als kalfsvlees naar het buitenland. Conclusie, landbouwhuisdieren van het mannelijk geslacht worden in de gangbare landbouw vergast, versnipperd, doodgespoten, verbrand.

Op 1-7-2014 heb ik Stichting Demeter aangeschreven met de vraag: hoe wordt er in de biologisch-dynamische landbouw met de mannelijke landbouwhuisdieren omgegaan? Uit hun antwoord bleek dat er geen aanwijzingen zijn, dat dit in de biologisch-dynamische landbouw heel anders gaat. Wel is het zo dat er geen BD-varkensmesterijen zijn en dat de lammeren die als ram geboren worden als lamsvlees over de toonbank gaan.

In de Demeter voorwaarden is over dit onderwerp niets opge-

nomen. Wel worden op individuele bedrijven initiatieven genomen om op een andere wijze met mannelijke landbouwhuisdieren om te gaan. Verder is de Demeter Voorwaarden Commissie bereid om zich over dit onderwerp te buigen en zo mogelijk hier vanuit de normering iets aan te doen.

Voorlopig zijn echter de feiten dat pasgeboren landbouwhuisdieren van het mannelijk geslacht ook in de BD-landbouw een treurig lot wacht als zij geen goede baas treffen. Hier kunnen en mogen wij geen vrede mee hebben. Wij, die ons verbonden weten met het geestesgoed van Rudolf Steiner, de antroposofie, kunnen zeker niet voor dit probleem wegstappen, de omgang met nieuw leven.

Alle leven heeft waarde, is beschermwaardig, ook al verdien je er geen cent aan en kost het geld. Wij moeten allemaal gaan nadenken om tot een oplossing te komen. Het is niet alleen een

probleem van de landbouwsector doch van alle consumenten, behalve van diegenen die vegetarisch leven.

ETEN EN NIET WILLEN WETEN dat kan echt niet meer.

Michael, het aangezicht van Christus, is de tijdgeest. Dit hoge zonnewezen maakt de dingen zichtbaar. En wij kunnen dit niet negeren, misschien is dit wel een opdracht voor de komende tijd. Het is een mondiaal probleem. Gaarne kom ik in contact met mensen die net als ik, willen meehelpen tot een oplossing te komen.

Adrienne Jonker,
hagen.jonker@hetnet.nl

Meer lezen? In DP2013-1 verscheen het artikel

De gecasteerde maaltijd – Steriele bodems, planten, dieren en mensen, geschreven door Eelco Schaap. Het is na te lezen via www.bdvereniging.nl/dp.

School op de boerderij

Op 1 september is in de regio Zutphen een nieuwe, ongesubsidieerde school gestart met elf kinderen. De Hofakker is gevestigd op de Veldwijkerweg 1, aan de Zutphense kant van Vorden. Het initiatief uit voorjaar 2012 heeft lange tijd de naam 'school op de boerderij' gedragen. Het dichtbij de natuur zijn, werken op het land, het verzorgen van kippen en kleinvee wordt een vast onderdeel van het dagprogramma van de kinderen. De eerste leerkracht, Christiaan Hartman, heeft een opleiding en ervaring als vrijeschoolleerkracht en als BD-boer. Hij was als begeleider werkzaam bij de Beukenhof en Urtica de Vijf-sprong. De school moet optimaal kunnen draaien met twee combinatieklassen (1,2,3 en 4,5,6,7) en een kleuterklas. Het grootste deel van de kosten van de

minimumbegroting 2014/15 betreft het honorarium van de kleuterjuf, de leraar van de combinatieklas en de huur van de locatie.

In Nederland kost het lager onderwijs de staat ca. € 650 per kind per maand. De Hofakker kan, dankzij de terughoudendheid van de leerkrachten, met ca. € 350 per kind per maand draaien. Dit is een streefbedrag wat per kind ongeveer op tafel moet komen.

De initiatiefnemers zijn er in geslaagd om 60% van de lopende minimumbegroting te dekken uit inkomsten en schenkingen vanuit ouders en donateurs. De overige 40% hoopt men te ontvangen uit ouderbijdragen voor kinderen die in de loop van het jaar worden aangemeld. Voor aanvullende gelden wendt de school zich tot bedrijven en particulieren. Ondersteuning in

Initiatiefgroep Onderzoek Levenskrachten en Vormkrachten

Dorian Schmidt komt sinds 2011 jaarlijks naar Nederland om seminars te verzorgen over het waarnemen van levenskrachten en vormkrachten, op uitnodiging van Frans Romeijn, Anna Wiertsema, René Groenen, Gineke de Graaf, Auke van der Meij en Nico Landsman. Geïnspireerd door de werkwijze van Dorian hebben zij de Initiatiefgroep Onderzoek Levenskrachten en Vormkrachten gevormd om activiteiten te organiseren rondom dit thema. Via seminars en oefengroepen wil de Initiatiefgroep de mogelijkheid van het meditatief waarnemen van levenskrachten en vormkrachten bevorderen. Ook werken ze aan een eigen website en een folder. De groep heeft aansluiting gevonden bij de Iona Stichting, zodat de organisa-

tie een juridische basis heeft gekregen en gebruik kan maken van het netwerk en de fondswerving van Iona.

Voorjaar 2015 vindt er een meerdaags seminar plaats onder leiding van Dorian Schmidt met als thema 'Het leven van de bomen' met onder andere oefeningen om levenskrachten en stemmingen van verschillende bomen waar te nemen. Daarnaast staan verdere waarnemingen op het gebied van de techniek op het programma, in vervolg op het seminar van 2014. Meer informatie volgt later.

Het programma van kennismakingsdagen (januari en april 2015) en oefengroepen is te vinden op www.stichtingspeelruimte.nl of op te vragen via tel. 06 487 28 505 of mail fromeijn@planet.nl

natura, bijvoorbeeld in de vorm van voer voor de schapen e.d., is welkom.

De Hofakker zoekt financiële ondersteuning van personen in de vorm van peetschappen, een maandelijks vaste of een-

malige donatie, garantstelling of een lening. Met sponsoren worden wederkerige afspraken gemaakt. Informatie: www.schooldehofakker.nl. Postadres: p/a Ingrid Busink, Loverendale 19, 7207 PG Zutphen.

D P

2015 JAAR VAN DE BODEM

Kick-off Bodemjaar: Help Humus

2015 is uitgeroepen tot het internationale Jaar van de Bodem. Het Nederlandse platform down2earth.nu, waarin tal van organisaties en mensen samenwerken die de bodem een warm hart toedragen, viert de start van het Bodemjaar met een kick-off op vrijdagmiddag 7 november op BD-boerderij Zonnehoeve in Zeewolde. 'Mr Humus' zal iedereen laten weten hoe we beter voor hem kunnen zorgen. Raak geïnspireerd door interessante sprekers en vele bo-

deminitiatieven, een interview over het 'bodemvoedselweb', een preview van een bijzondere boerenfilm en een workshop fenomenologie van de bodem. Versterk jouw eigen initiatief via een 'open-space' workshop. Samen zetten we bodem op de kaart in 2015! Info via www.helphumus.nl

Werkplaatsen Actieve Verwondering

De Vereniging voor Actieve Verwondering zet zich in voor het verdiepen van de natuurbeleving vanuit de benadering van de fenomenologie. Dat houdt in het streven naar een rijke en onbevengene waarneming en het verdiepen van het beleven door je in te leven; genieten voor gevorderden kort gezegd. Voor het komende seizoen staan vier werkplaatsen op het programma. Herfstverschijnselen, als de verschillende vormen van vergaan en vruchtvorming, staan 29 november in Driebergen cen-

traal. Op 7 februari onderzoekt de groep in Den Bosch bij Maas de vele soorten zwerfstenen die de rivier brengt, de dynamiek tussen rivier en oever en kwaliteiten van het rivierenlandschap. Op 11 april volgt op het strand bij Den Haag het spel van water en zand en aspecten van het kustlandschap. Tenslotte staan op 20 juni in een monumentaal park in Utrecht de bomen weer centraal, waarbij deelnemers zich zullen verdiepen in de verschillende belevingskwaliteiten die aan de kronen van de vele

daar aanwezige soorten te onderscheiden zijn.

De werkplaatsen vinden telkens plaats op een zaterdag en worden door verschillende docenten gegeven; Ger van de Ven, Frans Romeijn, Louise Kelder en Lieke Vullings. De kosten van de werkplaatsen zijn 35 euro per keer. Opgave (2 weken van tevoren) en inlichtingen bij Frans Romeijn, 06-48728505 of fromeijn@planet.nl en www.actieveverwondering.nl.

Zaai kalender en Werkagenda

De Kosmosagenda, die sinds 1995 door Uitgeverij Hesperia werd gemaakt, gaat vanaf 2015 verder als 'Maria Thun's Zaaikalender', uitgegeven door Christoffor. Het wordt een gids (geen agenda) in de vorm zoals die ook in Engeland wordt uitgegeven. De informatie over de bewegingen van zon, maan, sterren en planeten en hun invloed op bodem, gewas en bijen, wordt verzorgd door Matthias Thun, zoon van Maria Thun. In overzichtelijke maandoverzichten staan de wortel-, blad-, bloem- en vruchtdagen met kleuren aangegeven. Achterin het boekje zit een uitneembare

poster met het overzicht van het hele jaar.

Maria Thun deed vele zaaiproeven en startte in 1963 met de jaarlijkse uitgave van de *Aus-saatkalender*. Vanaf 1972 gaf de BD-Vereniging een Nederlandse versie hiervan uit: de Kosmosagenda. Na discussies over de wenselijkheid van de zaai- kalender voor de BD-landbouw (zie ook het artikel op pag12), besloot de BD-Vereniging de uitgave over te dragen aan een onafhankelijke uitgever, Hesperia. In de Demeter richtlijnen voor BD-landbouw is niets opgenomen over het zaaien bij bepaalde constellaties.

Een andere agenda wordt sinds vijf jaar gemaakt door Guurtje Kieft van De Zonnetuin: de

werkagenda voor land en tuin *Het juiste moment 2015*. Dit is echt een agenda (geen kalender), waarin de constellaties van zon, maan, sterren en planeten bij elke dag staan weergegeven. Voorin staat achtergrondinformatie. Guurtje: "Dynamisch leven en werken in de tuin of op het land is een scholing van ons hogere bewustzijn. Leren samenwerken met de Geestelijke Krachten uit de planetensferen, de astrale krachten van de sterrenwerelden en de elementaren en natuurwezens in de aardse materie, zodat de mens de bemiddelaar kan worden tussen aarde en kosmos. Een bewuste verbinding tot stand leren brengen tussen engelenhiërarchieën en elementaren - dat is onze opdracht in het derde millennium."

Zaai- kalender en Werkagenda zijn verkrijgbaar via (antroposofische) boekhandels en natuurvoedingswinkels. Voor bestellen, afsluiten van een abonnement en informatie kijk respectievelijk op www.christofoor.nl en www.dezonnetuin.org.

Het juiste moment

2015

werkagenda voor het land en de tuin

Sektion für Landwirtschaft
Section for Agriculture
Section d'Agriculture
Sección de Agricultura

Intensivwoche • Intensive study week

11.–16. Januar 2015 • January 11 – 16, 2015

Goetheanum, Dornach, Schweiz / Switzerland

Zukunft gestalten • Shaping the future

**Wissen und Werkzeuge
für VerantwortungsträgerInnen der biodynamischen Bewegung**
**Knowledge and tools
for those carrying responsibility in the biodynamic movement**

www.sektion-landwirtschaft.org

Goetheanum

CSA-conferentie

Op 13 en 14 december 2014 organiseren Vlaamse CSA-telers de jaarlijkse CSA-conferentie, dit jaar in Gent. CSA staat voor Community Supported Agriculture, ook bekend onder de naam Pergola landbouw. Een artikel over een dergelijk bedrijf, De Nieuwe Akker, staat op pag 24. Op de CSA-conferentie wisselen telers, klanten en betrokkenen ervaringen en kennis uit over tuinbouw, kleinschalige mecha-

nisatie, binden en vinden van burgerleden en andere onderwerpen. Deze dag vindt plaats in het gezellige sociaal eetcafé Torreke, vlakbij stadslandbouwproject 'De Site'. Op de tweede dag van de conferentie kun je kiezen voor rondleidingen op CSA-bedrijven en bijzondere telers in de regio Gent. Kijk voor precieze programma op www.csa-netwerk.be of www.bdvereniging.nl en meld je direct aan!

Kom naar de Odin Plantdagen

Net als twee jaar geleden organiseert groothandel Odin dit najaar enkele plantdagen om bloembollen te planten in de buurt van bijenkasten van de Odin-imkerij. Krokussen en andere vroege bloeiers bieden de bijen stuifmeel en nectar in het vroege voorjaar en dragen bij aan de gezondheid van de bijen. Odin-imker Jos Willemsse kan veel helpende handen gebruiken. De eerdere plantdagen

waren een groot succes en erg gezellig. Eind september zijn er al bollen geplant op het dak van De Kunsthal in Rotterdam, waar ook twee Odin-volken staan. Meedoen met planten kan 18 oktober bij Boerderij De Zonneboog in Lelystad, 25 oktober bij Tuinderij Zonnehorst in Punthorst (bij Meppel) en 8 november bij Fruitbedrijf De Fruitweelde in Ingen. www.odin-imkerij.nl

< Bollen planten met de Odin-imker in de tuin bij De Kunsthal

Excursie Bedrijfsindividualiteit

De maandelijkse Excursie Bedrijfsindividualiteit van de BD-Vereniging vindt donderdagmiddag 13 november plaats bij Deeli Fruits Et Honey in Ophemert (Betuwe). Op 4 hectare hebben Roeland en Ingrid van Dee een zeer gevarieerd bedrijf opgebouwd met hoogstam fruitbomen waaronder brandrode runderen grazen. Ze hebben verschillende rassen van o.a. appels, peren, kersen, pruimen, kweepeeren en moerbeien. Ook hebben ze 1,5 hectare druiven, waaronder ze ieder jaar een mengsel van vele kruiden zaaien, waar hun bijenvolken van profiteren.

Verder nog frambozen, bramen en blauwe bessen voor de verkoop, of voor sorbetijs van of jams. En kippen voor eieren en voor vlees. Het perceel is omsloten door hoge hagen met onder meer meidoorn en sleedoorn. Wie gaat mee op zoek naar de dynamiek van dit bedrijf? Info via www.bdvereniging.nl, aanmelden bij luc@bdvereniging.nl

Warmonderhof zoekt bestuursleden

Stichting Warmonderhof zoekt per 1 januari 2015 nieuwe bestuursleden: een voorzitter en een lid. Deze stichting werkt nauw samen met Warmonderhof Opleidingen (Groenhorst Dronten) en de bedrijven op Warmonderhof. Missie van Warmonderhof is het opleiden en enthousiasmeren van mensen die biologische en biologisch-dynamische landbouw en de keten daaromheen als werkveld kiezen. Voor meer informatie over deze onbezoldigde functies en de stichting, zie www.warmonderhof.nl of www.facebook.com/warmonderhof.

Vennoot Gezocht

CV de Horsterhof zoekt een vennoot om de huidige vennoten Matthias Crum en Eline Wippert te versterken in hun biologisch gemengde bedrijf in Duiven. Ze zijn op zoek naar iemand die de ambitie heeft om een eigen bedrijf vorm te geven. Daarvoor is het gewenst om zowel theoretisch als praktisch onderlegd te zijn en ervaring te hebben in de biologische tuinbouw. Hun voorkeur gaat uit naar iemand alleen of een stel zonder kinderen die (beide) actief kan/kunnen zijn binnen het bedrijf, het liefst met een 3^e of 4^e jaars Warmonderhof diploma. Interesse? Bel of mail 06.305.74.207 of info@horsterhof.nl en zie www.horsterhof.nl

Agenda

Maandelijks

Excursie Bedrijfsindividualiteit

Elke maand organiseert de BD-Vereniging een excursie naar een biologisch-dynamisch werkend bedrijf met het thema bedrijfsindividualiteit. Kijk voor het actuele programma op de website bdvereniging.nl

Maandelijks

Rondleiding Dijkgatshoeve

In Wieringerwerf, zie www.dijkgatshoeve.nl

18 en 25 okt, 8 nov

Odin Plantdagen

Bloembollen planten met de Odin-imker, zie pag 32.

19 en 26 oktober

ToekomstZaaien!

Zaad is de bron van nieuw leven. Het is de eerste schakel van onze voedselketen. Kom je mee graan zaaien bij BD-boeren? Zie www.toekomstzaaien.nl en www.toekomstzaaien.be

24, 25, 26 okt

Steinbeisser Experiment- tal Gastronomy

Kunstzinnige eetbelevenis in Amsterdam. Zie www.steinbeisser.org

25 oktober

Gezond zoet

Kookworkshop met Ilse Beurskens-van den Bosch in Heerhugowaard. Volwaardige voeding bestaat uit alle oorspronkelijke voedingsstoffen. Wat gebeurt er wanneer je koolhydraten rafineert tot witte suiker of bloem en wat betekent dat voor de spijsvertering? Welke zoetmiddelen zijn volwaardig? Hoe maak je hiermee lekkere zoete gerechten? Info en opgave: 072-5644752 of contact@voedsaam.nl

31 oktober

Initiatieven voor water

Stichting WATER, Drager van Leven organiseert, een middagseminar over *Initiatieven voor water* in Amersfoort met oa lezingen over water als verbindende kracht en over flowforms. Zie www.stichtingwater.nl

3 november

Filosofen over visie

Een interactieve avond in Heerhugowaard over visie aan de hand van moderne voedingsvraagstukken. Het Oerdieet, de Voedselzandloper en de visie van Weston Price zijn momenteel populair. Ondanks dat hier naar het verleden gekeken wordt, zijn het moderne ideeën over

voeding. Hoe kunnen we deze informatie op waarde schatten? Past het bij traditionele, geesteswetenschappelijke kennis over voeding? Info en opgave: 072-5644752 of contact@voedsaam.nl

7 november

Kick-off Jaar van de Bodem

Maak kennis met Mr. Humus op Zonnehoeve in Zeewolde, zie pag 30.

8/11, 13/12, 10/1, 7/2

De Groene Tafel

Doortje Stellwagen en Alma Huisken van De Groene Luwte in Molenrij (Gr) organiseren in herfst en winter De Groene Tafel, een informele *table d'hôte* voor 7 tot 12 gasten. Ze koken met de seizoenen mee, gebruikmakend van eigen, verse en bewaarde oogst uit hun biodynamische moestuin en boomgaard, en puttend uit de schatten die we in onze nabije omgeving vinden, in het wild, en bij kleine, ambachtelijk werkende producenten. Zie www.degroeneluwte.nl

13 november

Excursie Bedrijfs- individualiteit

De maandelijkse excursie bedrijfsindividualiteit van de BD-

Vereniging vindt plaats bij Deeli Fruits & Honey in Ophemert, zie pag 32.

22 november

Lichtkracht

Kookworkshop in Heerhugowaard. Hoe voedt lichtkracht in voeding ons? Info en opgave: 072-5644752 of contact@voedsaam.nl

29/11, 7/2, 11/4, 20/6

Werkplaatsen Actieve Verwondering

Elk seizoen je natuurbeleving verdiepen, zie pag 30.

30 november 2014

Vegetarisch compostpre- paratendag

Je eigen compostpreparaat leren maken door een geconcentreerd vervijzelingsproces waarmee je het plantaardig materiaal in verbinding brengt met de Geestelijke Krachten uit de planetensferen. Van 10 tot 16 uur. Kosten: €40 incl. ingrediënten. Info: Stichting de Zonnetuin, Alkmaar, Guurtje Kieft, 072-5159456

13 en 14 december

CSA-conferentie

Uitwisseling over Community Supported Agriculture in Gent, zie pag 31.

Ik ben actief voor de BD-Vereniging

Klarien Klingen, 32 jaar, woont in Wageningen, is freelance boerin en CSA-tuinder

Vereniging: voor de Kick-off van '2015 Jaar van de bodem' op 7 november regel ik samen met anderen het programma. Ik let op de balans tussen spectaculaire sprekers en activiteiten die mensen zelf in beweging brengen.

Gebeurtenis: Op mijn zelfoogsttuin hadden slakken de pas gezaaide wortel en pastinaak opgegeten: niet alleen pech voor mij als tuinder, maar ook voor de deelnemers. Praten over deze gedeelde verantwoordelijkheid doe ik al langer, maar om het echt te ervaren: geweldig!

Enthousiast: Bij maatschappelijke discussies over de landbouw komen wageningse rapporten vaak uit bij oplossingen die BD-boeren allang doen.

Ook actief zijn in de BD-Vereniging?
Bel of mail 0321 315937
info@bdvereniging.nl

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

**DYNAMISCH PERSPECTIEF
2014 - OKTOBER - nr 5**

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 6x per jaar. ISSN 1389-7438.

Voor vragen over lidmaatschap of over het opsturen van Dynamisch Perspectief, bel het bureau: 0321-315937

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Gineke de Graaf.

Sluitingsdatum kopij 29 oktober 2014, agenda-berichten 17 november. DP2014-5 verschijnt half oktober. Heb je ideeën voor artikelen? Overleg met Ellen Winkel, ellen@schrijfwinkel.nl of tel. 0858-771175. De redactie houdt zich het recht voor stukken in te korten, te bewerken of te weigeren.

Copyright BD-Vereniging. Overname van artikelen alleen met voorafgaande toestemming van de redactie.

Coverfoto De Nieuwe Akker, een gezamenlijke groententuin. (Foto: Ilse Beurskens-van den Bosch)

Vormgeving Fingerprint, Witzenhausen DE, Gerda Peters

Druk ZuidamUithof

**Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
info@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl**

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding door ontmoetingen, scholing, onderzoek en publicaties. Ze werkt samen met o.a. Stichting Demeter, Stichting Grondbeheer BD-landbouw, Stichting Warmonderhof en de Antroposofische Vereniging in Nederland.

Bestuur Piet van IJzendoorn (voorzitter), Derk Klein Bramel (secretaris), Maria van Boxtel (penningmeester), Eline van den Muijsenberg (BD Jong)

Medewerkers bureau Luc Ambagts (beleidsmedewerker), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

BD-beroepsontwikkeling Beroepsleden die belangstelling hebben voor intervisie, coaching, bedrijfsbezoeken of themagroepen kunnen contact opnemen met Luc Ambagts op het bureau.

BD-preparaten De preparatenwerkgroep heeft haar werk overgedragen aan Gineke de Graaf. BD-preparaten en materialen daarvoor zijn

rechtstreeks bij Gineke te bestellen via www.degroenenhof.nl, of 06 36581305.

BD-Jong Activiteiten voor en door jongeren t/m 33 jaar. Voor info, neem contact op met Eline van den Muijsenberg via bd-jong@bdvereniging.nl

Lidmaatschap
€ 40,- per jaar. Jongerenlid (t/m 23 jaar): € 20,- per jaar. Beroepslid: € 200,- of € 40,- per jaar (voor het eerste of tweede lid van één bedrijf. Vanaf 2015 € 100,- voor elk beroepslid). Een lidmaatschap wordt jaarlijks stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december heeft opgezegd. Aanmelden als lid kan via de website www.bdvereniging.nl, of via het bureau. Rekeningnummer contributie IBAN: NL 04 INGB 0000147485, BIC: INGBNL2A tnv Ver voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding.

Schenkingen en legaten
De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Legaten zijn geheel vrij van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Wilt u meer informatie, belt u dan met het bureau. Rekeningnummer schenkingen IBAN: NL07INGB0000313786, BIC: INGBNL2A.

'Ik heb de paarden aangemeld bij Skal'

Tekst en fotografie: Annelijn Steenbruggen

Rob van Paassen, glastuinder in het Zuid-Hollandse dorp Oude Leede, heeft één hectare kasteelt en bijna anderhalve hectare grasland. In 2000 is hij omgeschakeld naar biologisch en tien jaar later heeft hij de overstap naar biodynamisch gemaakt.

Rob: "Wij hebben altijd al paarden gehad; een hobby van mijn vrouw en dochters. Sinds ik omgeschakeld ben, heb ik compost en dierlijke mest nodig. Voor mij lag het voor de hand om te kijken wat er binnen mijn eigen omgeving beschikbaar was. Ik heb de paarden toen aangemeld bij Skal. De dieren eten de overtollige groentes op – met name de paprika's vinden ze heerlijk – en ik gebruik hun mest in de kas. De paarden maken nu echt onderdeel uit van het bedrijf. Met het integreren van de paarden heb ik de planten en dieren in mijn bedrijf bij elkaar gebracht. Dat versterkt het bedrijf. Als je alle levensvormen een kans geeft, houden ze elkaar in evenwicht."

"Met de natuur als inspiratiebron kwam ik tot de conclusie, dat ik in mijn kas een oerwoud moest nabootsen. Met het inzaaien van bloemstroken ben ik zoveel mogelijk variatie in en rondom de kas gaan creëren. Ook laat ik een deel van het onkruid staan. Mijn bedrijf is van strakke teelten getransformeerd in een weelderige tuin waar insecten welkom zijn."

"Aan de afzetkant heeft er ook een verschuiving plaatsgevonden. Vroeger ging bijna al mijn oogst naar het buitenland. Nu tonen handelaren uit de buurt interesse en worden mijn paprika's, komkommers, aubergines, tomaten en pepers ook op de regionale boerenmarkten verkocht. Daardoor heb ik meer verbinding met de omgeving gekregen."

"Samenhang is het belangrijkste woord dat steeds weer terugkomt sinds ik Demeter ben. Paarden, bloemen, zelfs onkruiden zijn deel van het bedrijf. Hoe breder je de samenhang trekt, hoe beter het lukt om biodynamisch te werken. Dat begrijp ik nu."

Jan Duijndam
Hoeve Biesland, Delfgauw (ZH)

zuiver @zuivel

ONTDEK DE HERKOMST

1

Scan de QR code op de verpakking

2

Voer de productiecode in

3

En zie welke boer onder andere de melk levert voor uw product

bereid met melk van onze eigen boeren

Transpanter kan niet!

www.zuiverzuivel.nl

